

O‘ZBEKISTONDA PSIXOLOGIYA FANINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA TARIXIY SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Ahmedova Gulnoza Abduvali qizi

Farg‘ona viloyati Buvayda tumani 26-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda psixologiya fanining shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari, ilmiy maktablari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Milliy psixologik tafakkurning qadimiy manbalari, mustaqillikdan keyingi davrda sohaning institutsional rivojlanishi hamda ta’lim tizimidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, psixologiya fanining jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati va istiqbollari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: psixologiya fani, ilmiy maktab, milliy tafakkur, rivojlanish bosqichlari, ta’lim tizimi, amaliy psixologiya, ijtimoiy taraqqiyot, ilmiy meros.

KIRISH

Psixologiya inson ruhiyati va xulq-atvorini o‘rganuvchi fan sifatida uzoq tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Jamiyat rivojlanishi bilan birga insonning ichki dunyosiga qiziqish ham ortib borgan. O‘zbekistonda psixologiya fanining shakllanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi va u milliy hamda jahon ilmiy merosi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Sharq mutafakkirlari asarlarida inson ruhiyati, axloqi va kamoloti masalalari keng yoritilgan. Xususan, Abu Nasr Forobiy insonning ma’naviy kamoloti va aql-idrokini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratgan. Abu Ali ibn Sino esa ruhiy jarayonlar, sezgi va tafakkur haqidagi qarashlari bilan psixologik tafakkurning shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Ularning asarlarida inson xulqi, tarbiya va ma’naviy yetuklik masalalari ilmiy asosda tahlil qilingan.

XX asr boshlarida psixologiya alohida fan sifatida shakllana boshladi. Jahon miqyosida Wilhelm Wundt tomonidan eksperimental psixologiya laboratoriyasining tashkil etilishi psixologiyani mustaqil ilmiy yo‘nalishga aylantirdi. Ushbu jarayon Markaziy Osiyo hududida ham psixologik tadqiqotlarga qiziqishning ortishiga zamin yaratdi.

Sovet davrida O‘zbekistonda psixologiya fani pedagogika bilan uzviy bog‘liq holda rivojlandi. Ta’lim tizimida bolalar psixologiyasi, yosh davrlari psixologiyasi va mehnat psixologiyasi yo‘nalishlari shakllandi. Bu davrda Lev Vygotsky, Aleksei Leontiev kabi olimlarning faoliyat nazariyasi va rivojlanish konsepsiyalari mahalliy tadqiqotlarga metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida psixologiya fanining rivojlanishida yangi bosqich boshlandi. Milliy qadriyatlar va an’analar asosida shaxs tarbiyasiga e’tibor kuchaydi. Amaliy

psixologiya, ijtimoiy psixologiya, oila psixologiyasi, boshqaruv psixologiyasi kabi yo‘nalishlar rivojlana boshladi. Ta’lim muassasalarida psixolog shtatlarining joriy etilishi sohaning amaliy ahamiyatini oshirdi.

Bugungi kunda psixologiya sohasi nafaqat ta’lim tizimida, balki sog‘liqni saqlash, huquqni muhofaza qilish, biznes va boshqaruv tizimida ham keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy jamiyatda stress, axborot oqimining kuchayishi, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi psixologik xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojni oshirmoqda. Shu bois professional psixolog kadrlarni tayyorlash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Psixologiya fanining rivojlanishi ilmiy tadqiqotlar, innovatsion metodlar va xalqaro hamkorlik bilan bevosita bog‘liqdir. Raqamli texnologiyalar asosida psixologik diagnostika va maslahat xizmatlari takomillashib bormoqda. Shu bilan birga, milliy mentalitet va madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyatga ega.

Psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e’tibor beradigan bo‘lsak shuni ta’kidlash lozimki, u oxirgi o‘n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixan, umuman psixologiyaning O‘zbekiston hududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy olimlar va qarashlar tizimida o‘ziga xos tarzda shakllanib kyolganini ko‘rish mumkin. Masalan, eramizning II-III asrlarida rivoj topgan manixizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o‘z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o‘ziga xosligi kabi g‘oyalarni keng tashviqot qilganlar. Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, sistematik ijtimoiy psixologik qarashlar sistemasi umuman bo‘lmagan. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonda o‘tkazilayotgan psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag‘ishlangan. Chunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70- yillarning oxiri 80- yillarning boshida I.Yoqubov tomonidan o‘tkazilgan bo‘lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va erxotin ijtimoiy rollarining muvofiqligini ta’minlovchi sotsial-psixologik omillarni o‘rgandi. Tadqiqot natijasida, shu narsa aniqlandiki, oila a’zolarining rollar borasidagi muvofiq o‘zaro munosabatlari oilaviy xamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o‘zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir.

G‘.B.Shoumarov va E.A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalar tarbiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy-psixologik omillar o‘rganildi, chunonchi, unda o‘ziga xos milliy va an’anaviy o‘zaro munosaoat xususiyatlarining o‘rni belgilandi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o‘tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N.Sog‘inovning o‘zbek oilasiga xos bo‘lgan nikoh va oila munosabatlari - nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o‘zbeklarga xos bo‘lgan yosh xususiyatlari, yosh o‘zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning

sabablarini sistematik tarzda o'rganan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv bu "Farzandli bulish", (birinchi o'rinda), ikkinchi o'rinda "Jamoatchilikning gap-so'ziga qolmaslik", uchinchi o'rinda "Ota-ona va qavmiqarindoshlarning istaklarini bajo etish" va hokazolar aniqlandi. N.Sog'inovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

Bundan tashqari, oxirgi yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o'tkazildi. Masalan, V.M.Karimovning o'zbek xotin-kizlari ijtimoiy tasavvurlarining o'zgarishi mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1987), E. Usmonovning o'zbek ayollarining suitsidal (ya'ni o'z-o'ziga o't qo'yish) xulq-atvorining ijtimoiypsixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), E. No'monovning o'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarning xususiyatlariga bag'ishlangan, M.Zokirovning erkak va ayollardagi rollar hakidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M.Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Bu tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

O'zbekistonda psixologlar oldida juda muhim tadqiqot mavzulari mavjudki, ularda hozirgi mustaqillik sharoitida shaxs va turli ijtimoiy guruhlar psixologiyasida ro'y berayotgan o'zgarishlar, turli yosh, demografik etnik professional guruhlariga mansub bo'lgan kishilarning ijtimoiy tasavvurlari, ular asosida ijtimoiy xulq-atvorni ilmiy boshqarish asoslari ishlab chiqilishi lozim. YA'ni, ishlab chikarish ijtimoiy psixologiyasi, boshqarish psixologiyasi, guruhlar psixologiyasi hamda ommaviy psixik jarayonlarning ta'siri masalalari o'zbek psixologlaridan o'z echimini kutmoqdaki, ularda ilg'or fan yutuqlaridan foydalanilgan holda xududning milliy o'ziga xos qirralari ishlab chiqilishi kerak.

Hozirgi zamon psixologiyasi boyib, turli-tuman bo'lib bormoqda, oxirgi yillarda psixologiyaning yangi sohalari: antropologik psixologiya, akmeologiya, tahdid va terrorizm psixologiyasi, xristianlik psixologiyasi, muloqot psixologiyasi, davriy psixologiya, biokonstitutsion psixologiya, «buyukshunoslik» psixologiyasi, o'sish psixologiyasi, tirik hayot psixologiyasi, kvant psixologiyasi, tergov psixologiyasi, badiiy qabul etish psixologiyasi, psixologik adabiyotshunoslik, eshitish qobiliyatlar psixologiyasi, ko'zi ojiz kar-soqovlar psixologiyasi, kitobxonlar va kitob psixologiyasi, mavh etish psixologiyasi, tushlar va tush ko'rish psixologiyasi, sevgi psixologiyasi, inqirozli va xavfli vaziyatlar psixologiyasi, ekzoteratik psixologiya, taqdir psixologiyasi, mutaassiblik psixologiyasi, qobiliyatlar psixologiyasi, xususiylik psixologiyasi, o'quv faoliyat psixologiyasi, ayollar psixologiyasi, tobe hulq-atvor

psixologiyasi, genotsid va ommaviy qotilliklar psixologiyasi, xizmat muloqoti psixologiyasi, o'qituvchi psixologiyasi, tashqi ko'rinish psixologiyasi, oliy maktab psixologiyasi, buyruq psixologiyasi, savdo-sotiq psixologiyasi, OAV psixologiyasi, elektoral hulq-atvor psixologiyasi, erkaklar psixologiyasi, din psixologiyasi, tomalogiya, qo'rquv psixologiyasi, o'lim psixologiyasi, muqobil psixologiya va boshqalar faol shakllanib bormoqda.

Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqazo etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqei o'ziga xos va yetakchidir. Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanib borish tendensiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasini va milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan - falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda.

Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi ko'ndalang turgan tarixiy davrda milliy mafkura va milliy g'oyani shakllantirish kabi dolzarb vazifani bajarishga xizmat qilmoqda. Pedagogika bilan psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularning yosh avlod tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o'ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy Dasturi»ni amalga oshirish ham ikki fan hamkorligi va o'zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ydi. Milliy dasturda e'tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo'lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart - sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta'lim va tarbiya jarayonlariga tadbiiq etishda pedagogikaning o'z uslub va qoidalari etarli bo'lmaydi. Shuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, toki yangicha o'qitish texnologiyalarini bola tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog'lik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish va shu asosda ishni tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Ayniqsa, ma'naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta'lim muassasalarida joriy etish

ham shaxs psixologiyasini teran bilgan xolda o'qitishning eng ilg'or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbiq etishni nazarda tutadi. Shaxsga ta'lim va tarbiya berishning alohida emas, birgalikda qaralishida pedagogika va psixologiya fanlarining o'zaro uzviyligi muhimdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda psixologiya fanining shakllanishi qadimiy ma'naviy merosdan boshlangan bo'lib, zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan boyib bormoqda. Fan taraqqiyoti jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Kelajakda psixologiya sohasi yanada chuqur ilmiy izlanishlar va amaliy faoliyat bilan mustahkamlanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishanova, Zamira Taskarayevna. Psixoiogik maslahat: o'q u v qo'llanma.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. – N 4 to'plam
3. To'rt temperament :sanguine,flegmatik,xolerik va melanxolik shaxs turlari. 2017 y. - N 1 to'plam.221 b.
4. Temprament 2017 y. N 1 to'plam 16 b.
5. Ziyo.net